ڈاکٹر لیاقت سنی

ایسوسی ایٹ پروفیسر

براہوئی ڈیپارٹمنٹ' جامعہ بلوچستان کوئٹہ

براہوئی املانا درو' اینو ناخواست

Astract: This research paper is about the history of Brahui scripts specially the alphabets and symbols of Brahui phonemes.The distribution has been made on three phases which are yesterday, means the past of Brahui phonetics symbol which is also known the "Tawar". The second phase which will be discused is today which means the present of Brahui phoneme and the last which is known as tomorrow discusses the future of Brahui script. The main objective of this research paper is to disclose the phenomenon why the Brahui script has problem while writing although the all required phonemes maxims correctly while speaking. It also discusses that a lot has been written on the topic but actual facts were not identified. The main problem where this symbolic phenomena increases writing obstacles is the borrowing sounds of Arabic which are nine. The religious perspective on Brahui language has promoted these alphabetical issues. This research paper concludes with recommendations that a new script is required for Brahui, where all phonemes have their separate alphabets and symbols. The differences between speaking Brahui and writing should be finished. The academics must work to recognize Brahui language as a medium of instruction, and the language of media where requirements of new era will be discussed which opens window for terminology, dictionaries. In order to obtain these results, the local literary circles and originations should be strengthened.

انسانی رسندی ناکہپی رِد بند اووڑ آکو ہر اقتیبٹی تران کل آن پوروادروشم اے۔ سرہال آبننگ آن مست داڑے رسندی ہر ابراہوئی ٹی اسہ پوسکنو دروشینک اسے دادے داوڑ تالان کینہ کہ زبان' بولی' ہیت یاتوار' با آن پیشِن مننگ آن پد ایلو ناخف اسکان سر مریرہ او سر مننگ آن پد رسندی نابنا مریک۔ رسندی داڑے ہموکاریم ناپن اے کہ پاروکاناتوار خف آسر مننگ آن گڈ اگہ اونامسخت' سرپند مننگادن چاس کہ رسندی مسونے۔ یادادے داوڑ ہم سرپند مننگ کینہ کہ اگہ کس جاپانی ٹی ہیت کننگے کس بیرہ بننگے توپہہ مننگ اف او کس بننگ تون اوڑدہ سرپند ہم مننگے۔ ہموتوار بننگ تون سرپند مننگاتورسندی مس:

> "تران یا ہیت کننگ انسانی رسندی ٹی کل آن پوروار دروشم اے داکان بیدس نشہ' وڑ ہیت (علامت) یانشخ او چیشخ آتاکمک اٹ ہم تینامسخت آتارسندی مسونے۔ ہیت یا تران رسندی نابنوکاوڑے ہندن نوشتہ' چیشخ یانشخ خنوکاوڑے۔ گیان چند (۲۰۰۳) زبان نامانہ او مسخت اے داوڑ درشان کرینے "زبان تصورات و جذبات کی ترسیل کی ایک صوتی کوڈ ہے"۔[۱]

داہیت ہم پک اے کہ زبان تیناجونے یاہاٹی اے ساڑی تخنگ کن نوشت ناآہری اوبیوس متنے بلکہ زبان ناپاننگ نادروشم زبان نانوشتہ نادروشم باز زیاتے۔ براہوئی ہم اینونوشت آن زیات پاننگ نا اسہ پوروزبان اسے۔ داڑے پولکار نامسخت داوڑے کہ اینو براہوئی ٹی ہیت او گپ کننگ ٹی داخس وئیل او گھڑتی اف اخس کہ دانانوشتئی دروشم ٹی ساڑی اے۔ براہوئی نانوشتئی دروشم یااملاناوئیل آتاکلان بھلا سبب دادے کہ داناتینا جند نالکوڑ متنے۔ ایلو داکہ براہوئی ناالم او سرجم توارتیٹی پرخ او چاہنداری نہ مننگ نابلا سبب ہم ہندادے کہ اینو اگہ براہوئی ناتوار آتے جتان نوشتہ کننگے تو اوٹی چار الم توار آتادروشم نوشتہ مفک۔[۲]

ولدا ہم مسکوئی گیر دونیم سد سال آن براہوئی زبان نوشتئی دروشم اٹ بننگ کہ عربی (زیر و زبر والا)' رومن (انگریزی) 'عربی (اردو یانستعلیق والا)' او برولکوا (۲۰۰۸) (پوسکنا براہوئی رومن

لکوڑ) ناگڈ رینسہ تینا پاروکا تامسخت آتا کوالخوائی اے کرینے۔ داہم منگ کیک کہ آخبت اٹ براہوئی تینا خواست آتاپورواری کن تینا جندی اولکوڑاس موناہتے۔

براہوئی ناپائنگ اونوشتہ نادا کسرٹی ناخوانداغاک براہوئی ناڈی اے ودیفینو ہندن خوانندغاک براہوئی نادروشم اے بدل کرسہ اوٹی ایلوزبان نالوز آتے اوارکننگ ناسبب مسونو۔

مسکوئی کاریم تاجاچ داسرپال آبراہوئی ٹی بیسوی سدی آن کاریم نابنانا درک ملک۔ گڑاس مست تو گڑاس بیست یکمیکو سدی ٹی داسرپال آک کاریم مسونے۔ اخس کہ کاریمک موناسونو اوتیٹی براہوئی کن ایلوزبان تاتوار تادروشم آتے دیہنڑویاوام ہلنگانے۔ اثیر عبدالقادر شاہوانی (۱۹۹۴) تینا اسہ نوشت اسے ٹی براہوئی توارتے درشان کروکاردِ "براہوئی قاعدہ" یابراہوئی ہیل تننگ نابابت نوشتوک آ کتاب آک ہرافک نوزدمیکو سدی ناگڈ سر آن بیستمیکو سدی اسکان نوشتہ مروکا جہی او جہانی نوشتکار آتا زکرے کیک اثیر نانزداٹ' بلوچستان آکوزہ کننگ آن گڈ انگریز آک ۱۸۴۰ ٹی تینا کمامداری خواست آتا پورواری کن بلوچستان نا زبانک براہوئی' بلوچی او ایلو تے ہیل کریر ہندا ردِ اٹ مولوی اللہ بخش زہری (۱۸۷۷) 'ہینڈ بک آف دی براہوئی لینگوئج' براہوئی سپاہی تا کمک اٹ کیپٹن نکلسن (۱۸۷۷) ' براہوئی ریڈر" پادری ٹی جے ایل میئر (۱۸۸۵'۱۹۰۷) ناکتاب ' براہوئی گرائمر اوڈکشنری' او" اے براہوئی ریڈنگ بک" 'مولوی ابوتراب (۱۸۹۳) نا" نقد ذہانت" داکان بیدس بگ وتھرایف (۱۹۰۲) ' اے گائیڈ ٹو دی سٹڈی آف براہوئی' دیوان جمیعت رائے (۱۹۰۷) ناکتاب ' نوٹس آن دی سٹڈی آف براہوئی لینگوئج" مکتبہ درخانی ناعالم مولاناعمر دینپوری (۱۹۳۳) نا" قاعدہ براہوئیہ" درخانی مدرسہ نا ایلو عالم مولوی عبدالغفور درخانی (۱۹۵۸) نا 'قاعدہ براہوئی' نور محمد پروانہ (۱۹۶۱) نا 'براہوئی قاعدہ' غلام محمد شاہوانی ایماندار نا کہنگ آن پد براہوئی اکیڈیمی (۱۹۶۷) اوناکتاب ' بولی جا" اے شینک کیک۔ ہندا سال آغا نصیر خان احمد زئی (۱۹۶۷) نا ' بلوچی ' براہوئی گرائمر" پیر محمد زبیرانی (۱۹۷۱) " براہوئی اردو آسان گرائمر" پاکستانی فوجی تے براہوئی ہیل تننگ کن عبدالصمد شاہین (۱۹۷۸) نا" ہیل بلد" ناپن اٹ کتاب شینک مسور۔[۳]

بڑز کو کتاب آک بیرہ براہوئی زبان آن بلد منگ کن مسونو دافتیتی زبان چاہنداری نابابت اٹ براہوئی توار تاخیالداری یااملانابابت اٹ لسانی خواست آتاپورواری خننگ اک۔ انتیکہ داہمو دورے کہ اسہ کنڈان عربی مذہبی زبان نابابت اٹ جہی آزبان تے ہر پڑ آگواچی کیک عربی توار او توار تادروشم ہنداگیر آن براہوئی زبان تون تُد مریرہ دا اینو اسکان براہوئی نا املا او لکوڑ اے بے شون کننگ نا سبب مسونو۔ ہندن بڑز کو کتاب آتیٹی گیشتری براہوئی نا توار او دافتا دروشم آک نوشتہ افس ہرا دا گڑا اے درشان کیک کہ نوشتوک آک تینٹ دا سرہال اے سرپند متنو۔ بیرہ براہوئی نالوز پڑاو ہڑدے غرزٹی بروکا گڑاتا پن تے اردو، انگریزی او بلوچی ٹی بدل کرینو براہوئی تون اوار اورا۔

براہوئی ادبی سوسائٹی کیم اپریل ۱۹۸۸ ٹی کوئٹہ پریس کلب ٹی کل پاکستان براہوئی ادبی مذاکرہ(کانفرنس) نابناٹی، براہوئی لکھوڑ کمیٹی ناپن اٹ براہوئی توار او املا نا آب کن کمیٹی اس جوڑ کننگا[۴]نور محمد پروانہ نابراہوئی قاعدہ نور محمد پروانہ پندراڑی(۱۹۶۱) براہوئی ناتوار آتے اردو توار آتا بابت اٹ اردو، عربی او ایلو زبان تیان جتا کرسہ بیست ہفت ۲۷ نوشتہ کرینے ہر افتیتی بیرہ اسہ الم او بیست شش سرجم توارو۔ پروانہ نابراہوئی توارک داوڑو۔ا۔ اب پ ت ٹ ج چ ح خ دڈ ر ز ژ ژ س ش غ ف ک گ ل(ایلولام) ل م ن و ی[۵] پروانہ نابڑز کو رِدٹی عربی ناتوار "ح" ہم اوارے ولے ہندانامٹ براہوئی توار "ہ" اف۔ داکان بیدس او عربی ناچار وڑ ناتوار ہر افک جاگہ اس ہشت او جاگہ اس دہ منگو دافتے مسلمان منگ نابستار اٹ قرآن خوانگ ناخاتر اوار کیک۔

ب۔ ا۔ ض ظ ذ
۲۔ ع ء
۳۔ ث ص
۴۔ ق[۶]

ج۔ داڑے پروانہ اسہ وار ولد اعربی ناتوار ''ط'' اے گیرام کیک۔ ہندن ہراتم او براہوئی توارتے نوشتہ کیک تو اوفتا شیف آن عربی کن دہ توار نوشتہ کیک۔ فرافتیبٹی ''ح'' ہم اوارے۔ اوکان مست ''ح'' اے براہوئی توار اس سرپند مریک۔ اوداتوار 'ح' مونی براہوئی توار ناابت اٹ ہر جاگہ ملک۔

د۔ پروانہ' براہوئی الم توار آتے جتاکننگ اونوشتہ نامتاخلکنے ولے اوہموتم است ایکیم مریک ہراتم اودے اردوٹی داالم توار آتیکن ہچو دروشم اس دوبفک۔

مجھول'معروف پروانہ' ہراڑے عربی توار آتے جتاتوکیک ولے گرائمر اے عربی ناوڑ پہہ مریک ہنداسبب اے کہ او براہوئی ناچاراالم توار اے مجھول او معروف ناپن اٹ سرپند مریک۔ پروانہ براہوئی الم توار (او۔ سور۔ اور) اے وا مجھول پار ہینے۔ او پائنک کہ اردوٹی داڑ کن دروشم الوتو براہوئی ٹی جوڑ کتون تہ کہ ٹائپنگ ٹی ڈکیائی مریک۔ مستی او براہوئی نا ایلوالم آتوار (اُو۔ کوس۔ پوز) اے وامعروف پائنک براہوئی الم توار (اے۔ ایلودے) اے' 'ے مجھول او براہوئی الم توار (اِی۔ ایڑ' ایلم) اے' ''ی معروف'' پائنک۔ او دادے ہندادروشم' ی نانوشتہ کیک۔ نور محمد پروانہ نا قاعدہ نابیرہ داتوار آتا شخ کننگ آمنہ ہیت مس کہ اخس توار پار ہینے۔ اونا قاعدہ نارِد' وڑوڈول لوز' توار' فوٹو تیاچ ہیت کننگ الی سرپند مفرہ۔ براہوئی لکھوڑ کمیٹی براہوئی لکھوڑ کمیٹی نابراہوئی زبان' توار تازی اڈتروکا جتاجتا دیوان تا ہوال آتے ڈاکٹر رزاق صابر (۱۹۹۸) براہوئی لکھوڑ ناپنٹ کتاب ٹی سوگو کرینے۔ ہراٹی براہوئی سرجم توار آتے بیست او شش (۲۶) نوشتہ کیک۔

۱۔ بندشی توار۔ (ب پ ت ٹ د ڈ ک گ)

۲۔ صغیری توار۔ (ج چ)

۳۔ پہنادی توار۔ (ل' ایلولام)

۴۔ لڑزوکا توار۔ (ر ڑ)

۵۔ غیر مصم صغیری توار۔ (ف س ز ھ ش خ ژ)

۶۔ بامسی توار۔(ن م)

۷۔ نیم مصوتہ۔(وی)[۷]

ڈاکٹر رزاق صابر عربی نادانوہ توار (ث ح ذ ص ض ط ظ ع ق) نابابت لسانی دلیل ترسہ دافتے یلہ کیک کہ دافک براہوئی ناتینا ہچو لوز اسے ٹی بفسہ دافتے براہوئی توار آتون نوشتہ کننگ جوان اف۔[۸] ڈاکٹر صابر براہوئی توار آتیان بیدس پانزدہ ہائیہ توار ہم دارد ٹی اوار کیک۔ ایلو صابر ہم پروانہ آن بار براہوئی ناتوار ایلونی(ل۔ گرانز) اے نوشتہ کتنے۔ڈاکٹر صابر اولیکوار براہوئی ناالم توار آتے جتا نوشتہ کرسہ ہشت الم توارآتے درشان کیک۔ او براہوئی کن ارا(۲) ٹُد الم(diphthong) نوشتہ کرینو۔ ایہن تو براہوئی نامسہ ٹُد الم توارو۔ براہوئی قاعدہ(اولیکو کتاب کچی کن) براہوئی توار او وفتا دروشم آ نوشتوٚ مروکا گڈوکو کتاب ''براہوئی قاعدہ'' اولیکو کتاب کچی کن(۲۰۱۷) ٹی لئی زبان تیٹی خوانگ سرکار پروگرام نابابت اٹھونا بریک۔ ہر اٹیکنیکل ردی او لسانی علاقائی کست آن شپوک ارے۔ ولے داڑے نا مسحنت او گپ آتا درشانی اف بلکہ براہوئی توار او املا نا درشانی اے۔ ہر اڑ کن دا کتاب ٹی براہوئی نا بیست نو(۲۹) توار نوشتہ او ہر اقتیتیٹی پنچ الم او بیست چار سر جم توارو[۹]۔ہندن دا کتاب ٹی ہم پروانہ نا قاعدہ آنبار ''ء'' اے جتا او توار اس خیال کننگانے۔ ہندن عربی نانو توار اے ہم چنا تا ہیل کن نوشتہ کننگانے ہندن پانزدہ ہائیہ توار آتے ہم اوار کننگانے۔

براہوئی املا نا آخبت براہوئی املا نا دروہر اوڑے یا پگہ امر مرو؟ داردات ہمبلٹ نا پانگ استا بریک کہ '' ایلو گڑا تیان بار زبان نا بنا او گڈ سرے سرپند مننگ باز کبین اے ہندادے کہ زبان اسے نا نیا میکو دروشم او مزل آتا پٹ پول او خوانگ آن کاریم ہلنگ اک''[۱۰] براہوئی زبان نا دا بے کدری او بے شونی آن دا درشان مریک کہ براہوئی ہم ''اسکیمو'' زبان تیان بارے۔اسکیمو زبان پاروکا بندغ آتا دے ونن روزگار او کننگ نا گڑاتا دوئی ٹی تیر مریک او وفتا ڈیہہ ٹی کشت کشار باز کبین اے او وفتے داخس وخت دو بفک کہ او فک ادب' شاعری' زبان یا بودبیر شتی گڑاتیا غور کیر۔ مسحنت دا کہ براہوئی پاروکاک ہم سخت او کبین دے گدریفینو کہ او فتا جو زبان او ادب آمتنے یا او فتے وخت رسینگتنے؟ دا اسہ جتا او سوج

اسے۔ دابابت' کے ایم۔ ایپ ناپائنگ داوڑے" زبان اسے نامسکوئی گیر ناخوانگ اوپٹنگ اونا ساڑی آ
دروشم ناخوانگ اوپٹنگ ٹی تخوکے"[۱۱]

براہوئی زبان نا املا او نوشت ناوئیل آتا ایسری او آخبت کن شیفکو چار (سنی ۲۰۱۴) ٹک آتا امنائی آن اسہ کچ اس سوگو مریک۔

۱۔ پائنگ او نوشتہ ناز بان ٹی اسٹی زبان اس ہموو خت آخبتی مریک کہ اونا پائنگ نادروشم او نوشتہ کننگ نادروشم اسٹ مرے۔ انتس کہ خلکت ہیت کیک او فتاہیت آتا دروشم اگہ ہندن آن ہندن نوشتہ مس تو زبان اسے ٹی املا ناوئیل ہشتاد ناکچ ایسر مریک۔ دنکہ براہوئی ٹی پائنگ او نوشتہ نازبانک جتا او پائنگ نادروشم نوشتنگی دروشم مامد سدیخ محمد صدیق مسحنت مقصد

۲۔ اسہ توار نا اسہ دروشم براہوئی املا نا بے شونی نا ارٹمیکو سبب دادے کہ براہوئی نا باز آالم توار آتا اسٹ آن چاراسکان دروشمک ساڑی او۔ انتیکہ عربی نادروشمک براہوئی ناتوارتے درشان کننگ آن الم توارک باز دروشمی او۔

براہوئی توار دروشم لوزآک

ا (الف) امب

'َ' زبر خن

'ء' ہمزہ ئس

'ہ' سلہ

آ آ (الف مد آ) آلم

ا (الف) شام

اِ ی ایڑ' سلیس

ی ملی

۳۔ براہوئی الم توار آتا درشانی او نوشت داوخت اسکیان براہوئی املایانوشت ناوئیل آتا اسہ بلا سبب ہندادے کہ براہوئی ناہشت انگا الم توارک نوشت ٹی درشان مفسہ ولے پانگ ٹی بریرہ۔(اِ' اُ' اِی' او' اُو' اے) داوخت اسکان براہوئی کل الم توار آتا جتا جتا درشانی او دروشم پانگ آں بار نوشتہ ٹی مفک ہموخت اسکان املاناوئیل آک ساڑی مرور۔

۴۔ **براہوئی ٹی نوشت او خوان**

چار میکو سبب ہر انا سیالی زبان او اوناتوار تون اف بلکہ زبان ناراجی بستار تون تفوکے۔ ہموخت اسکان براہوئی زبان ٹی نوشت او خوان نابنا او لیکو کڑ دانک (جماعت) آن تایونیورسٹی اسکان مرے۔ گڑا براہوئی زبان ناتالانی ناکسک ملنگور۔ ہندن ۱۹۹۲ مرے یا ۲۰۱۴ ہراٹی بلوچستان سرکار جہی آزبان' براہوئی' بلوچی او اوغانی ٹی پرائمری آن اسہ اسہ چاہنداری کتاب نادروشم اٹ درستی راستی کرفنگا۔ ولے ہموڑو کھٹیا دوبتو۔

کھٹیا(Conclusion)

براہوئی املا ہراہفت سد سال آن اسہ وڑ ناوئیل ٹی آختہ اے' براہوئی زبان اے اونا آبٹ انگا دروشم اے تننگ او براہوئی توار آتے کل کن امنا کرفنگ دن توباز ڈکھیا او کبین او کاریم اسے' ولے اٹ مٹ پین تا لکھوڑ یا مذہب نا آسرا اٹ براہوئی املا یا لکھوڑے بے شون کننگ نا بلدی ناڈس اے۔ ارٹمیکو لسانی او نظریاتی تاڑواڑی او اختلاف آتیان داکنڈ ارجو مننگ اف۔ کاریم کروکا ادارہ غاک ناکس آ بندغ آتا دوتیٹی او ہر افک کاریم نانیت اٹ نہ بلکہ جتا او سوچ اسے ناکو الخواہی اے کیرہ۔ براہوئی نا املا او توار آٹا تشخ پانٹ ناخلکت اٹ تالان کننگ ناباز آکسرک ملوکو۔ اگہ دازبان نوشت خوان نازبان مریک' میڈیا نازبان مریک' داٹی آبی او اخبار او رسالہ شینک مریک' ہندن اسکول آتیٹی سائنس ناکل کتاب آک براہوئی ٹی بدل مریرہ تو دروشینک ناخواست آک موناب ریرہ۔ مسخت کہ داردناکاریمک اسہ ایلوتون

گنڈوکو۔ ہندن براہوئی لینگوئج بورڈ نا منتواری کی براہوئی ناتوار آتے پک کرنے ہر انارد اٹ داوخت اسکان براہوئی ناکل توارک سی اوپنچ اوہر افتنیٹی بیست اوہفت سرجم اوہشت الم توارناپن اٹ چاہنگرہ۔

شوندات

۱. گیان چند،"عام لسانیات"، نئی دہلی ، قومی کونسل برائے فروغ اردو زبان،۲۰۰۳، ص،۶۴۱

۲. سنی' لیاقت، براہوئی املا اور ارسم الخط" تحقیقی مقالہ '(غیر مطبوعہ)، دوسرا براہوئی عالمی کانفرنس' اسلام آباد، علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی،۲۰۱۴

۳. اشیر، عبدالقادر"براہوئی خود سیکھیے"، کوئٹہ ،تھر ڈورلڈ پبلی کیشنز،۱۹۹۴ص،۱۳- ۱۵

۴. صابر' رزاق،"براہوئی لکھوڑ"، کوئٹہ، براہوئی ادبی سوسائٹی،۱۹۹۸، ص،۳۰-۳۱

۵. پروانہ، نور محمد"براہوئی قاعدہ"، کوئٹہ، براہوئی ادبی بورڈ،۱۹۶۱، ص،۷

۶. ایضاً، ص۶

۷. صابر' رزاق،"براہوئی لکھوڑ"، کوئٹہ، براہوئی ادبی سوسائٹی،۱۹۹۸، ص،۱۳

۸. ایضاً، ص،۱۳

۹. براہوئی قاعدہ، اولیکو کتاب کچی کن"، کوئٹہ، بلوچستان ٹیکسٹ بک بورڈ،۲۰۱۷، ص،۵۷

۱۰. گیان چند،"عام لسانیات"، نئی دہلی ، قومی کونسل برائے فروغ اردو زبان،۲۰۰۳، ص،۸۸۲

۱۱. ایضاً، ص،۸۸۴